

ber zaman zaman Mâbeyn-i Hümâyun başkâtibi yahut sarayda bir vazifelinin hattıyla kaleme alınmış olanları da vardır. Devlet işleriyle ilgili mühim meselelerde yazılan hatt-ı hümâyunların müsveddeleri ise reîsülküttâb, kaptanpaşa gibi önemli mevkileri işgal edenlerce hazırlanırdı (*Suver-i Hutût-ı Hümâyun*, vr. 67^{a-b}). Bununla birlikte başka bir elden çıkanların da hiç değilse zaman zaman padişahın kontrolünden geçmiş olduğu muhakkaktır (III. Selim'in tashihinden geçen böyle bir hatt-ı hümâyun için bk. TSMA, nr. E 806/38). Bazılarında ise hatt-ı hümâyunun kimin eliyle sâdir olduğuna dair belgenin arkasında kayıt bulunmak-tadır (TSMA, nr. E 7020).

Hatt-ı hümâyunlarda genellikle tarih bulunmaz. Telhisler de tarihsiz olduğu için bu durum çok defa belgenin değerlendirilmesinde zorluklarla karşılaşılmasına sebep olur. Ancak hazineinden para çekilmesi için yazılmış bazı hatt-ı hümâyunlarda olduğu gibi bunun istisnalarına da rastlanmaktadır (TSMA, nr. E 7041/1). Pek fazla olmamakla beraber telhis ve arz üzerindeki hatt-ı hümâyunlarda da tarih görülür.

Sultan I. Abdülhamid'in, diğer padişahlara nazaran tarih atma konusunda oldukça hassas davrandığı, gerek beyaz (TSMA, nr. D 2175) gerekse telhis üzerindeki hatt-ı hümâyunlarının bir kısmında tarih bulunmasından anlaşılmaktadır. Onun son, III. Selim'in ilk sadrazamı Koca Yûsuf Paşa ise bu usulü bir teamül haline sokmak istemiş, III. Selim'e cülûsunu müteakip gönderdiği takririnde, takrirlere ve beyaz üzerine yazacağı hatt-ı hümâyunlara ne vakit sudur ettiğinin bilinmesi için tarih atması tavsiyesinde bulunmuşsa da (BA, HH, nr. 55665) pek rağbet görmemiştir.

Hatt-ı hümâyunlar daima telhis ve takririn üst tarafına yazılmakla beraber yazının istikameti padişaha göre değişiklik göstermiştir. Uzun hatt-ı hümâyunlarda yazının paragraf aralarına taşıdığı da vâkidir. Kaligrafi ve imlâlar ise çok kere bozuktur. Özellikle IV. Murad ve IV. Mehmed gibi çocuk yaşta tahta çıkanların yazılarında bu husus daha açıktır. IV. Mustafa'nın yazısı sadece iri yazılmış olmasıyla değil okunaksızlığıyla da dikkat çekmektedir. III. Selim'in yazısında ise zaman zaman imlâ yanlışlarına rastlanmaktadır. Hattatlıkları dolayısıyla III. Ahmed ve II. Mahmud'un yazıları padişah yazıları içinde belki de en güzelleridir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, HH, nr. 9372, 16287, 51095, 51099, 51113, 51115, 51117, 51132, 51139, 51166, 51177, 53187, 55665; BA, İrade-Dahiliye, nr. 18202, 32463, 32464, 32564; BA, YEE, nr. 23-1802-11-71, 27-2605-14-75; BA, *Müzehebb Fermanlar*, nr. 68/1; BA, MD, nr. 98, s. 1; nr. 153, s. 241; TSMA, nr. E 806/38, 7020, 7031/5, 7041/1, 8393/46, D 2175; TİEM, nr. 2247, 2291, 2304, 2319, 2352; *Hatt-ı Hümâyun Süretleri*, İÜ Ktp., TY, nr. 6094, vr. 7^a, 25^b, 26^b-27^a; *Suver-i Hutût-ı Hümâyun*, İÜ Ktp., TY, nr. 6110, vr. 7^a, 11^a, 29^{a-b}, 67^{a-b}; *Münşeât Mecmuası*, Beyazıt Devlet Ktp., Velîyüddin Efendi, nr. 5867, vr. 136^b; Feridun Bey, *Münşeât*, II, 175, 187, 210; Enver Ziya Karal, *III. Selim'in Hatt-ı Hümâyunları: Nizâm-ı Cedid 1789-1807*, Ankara 1946, tür.yer.; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Ait Belgeler, Telhisler: 1597-1607*, İstanbul 1970, s. XIX; Süha Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları*, İstanbul 1980, s. 157, 218, 249, 261, 265, 281, 286-287, 292; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dil: Diplomatik*, İstanbul 1994, s. 172-183; İsmail Baykal, "Hazine-i Hümâyun ile Bağdad Köşkü ve Revan Odası Saray Kütüphaneleri Hakkında İki Hatt-ı Hümâyun", *TV*, II/9 (1942), s. 190-191; a.mlf., "Silâhdar-ı Şehriyârî ve Dârüssaade Ağası Tayinleri Hakkında Hatt-ı Hümâyunlar", a.e., II/11 (1943), s. 338-339; Klaus Schwarz, "Zur Blockade der dardanellen Während des Venezianisch-Osmanischen krieges um kreta im Jahre 1650", *WZKM*, LXXVII (1987), s. 81.

MÜBAHAT S. KÜTÜKOĞLU

HATT-ı OSMÂNÎ

(الخط العثماني)

Hz. Osman zamanında
Zeyd b. Sâbit başkanlığında kurulan
Mushaf İstinsah Heyeti'nin
kitâbette uyguladığı
usuller hakkında kullanılan bir tabir
(bk. MUSHAF).

HATTÂB

(الخطاب)

Ebü Abdillâh Şemsüddîn
Muhammed b. Muhammed
b. Abdîrrahmân el-Hattâb er-Ruaynî
(ö. 954/1547)

Mâlikî fakihî.

18 Ramazan 902 (20 Mayıs 1497) tarihinde Mekke'de doğdu. Endülüs'ten Mağrib'e göç eden bir aileye mensup olan babası Hattâb el-Kebîr 877'de (1472) Mekke'ye yerleşmişti. Hattâb Kur'an'ı ezberledikten sonra bir ilim adamı olan babasından, İzzeddin İbn Fehd, Ahmed b. Mûsâ b. Abdülgaffâr ve Ebü'l-Feth Burhâneddin İbrâhîm b. Ali b. Ahmed el-Kalkaşendî gibi âlimlerden ders aldı. Mısır, Hicaz ve Trablus'a çeşitli seyahatler yaptı.

Tefsir, hadis, fıkıh, usul, tasavvuf, sarf ve nahiv ilimlerinde derin bilgi sahibi olan ve Hicaz Mâlikî imamlarının sonuncusu kabul edilen Hattâb, yaşadığı dönemde İslâm dünyasının yetiştirdiği en önemli simalar arasına girdi. Aralarında oğlu Yahyâ el-Hattâb, Abdurrahman b. Hâc Ahmed et-Tâcûrî, Muhammed el-Mekki ve Muhammed el-Kaysî gibi önemli âlimlerin bulunduğu birçok talebe yetiştirdi. Trablus'a yerleşen Hattâb 9 Rebûlâhîr 954 (29 Mayıs 1547) tarihinde burada vefat etti.

Eserleri. 1. *Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtaşarı Halîl*. Halîl b. İshak el-Cündî'nin Mâlikî fikhinin önemli kaynaklarından olan *el-Muhtaşar*'ının şerhidir. Çok veciz ve kısa olduğu için birçok şerhe konu olan bu eserin en önemli şerhlerinden biri Hattâb'ın kitabı kabul edilir. Eserin müsveddeleri Hattâb'ın oğlu Yahyâ tarafından dört büyük cilt halinde tertip edilmiştir. İmam Mâlik'in hayatının anlatıldığı bir mukaddime ile başlayan eser altı cilt halinde yayımlanmıştır (Kahire 1328-1329, 1331). 2. *Tahrîrû'l-keîlâm fî mesâ'ili'l-iltizâm*. İltizam* hakkında yazılmış ilk eserlerden biridir. Mâlikîler'in temel kaynaklarına dayanılarak hazırlanan kitap bir mukaddime, dört bölüm ve bir hâtmeden meydana gelmektedir. Müellif eserin mukaddimesinde Mâlikî fikh kitaplarında iltizamla ilgili müstakil bir bölüm bulunmadığını, temel kaynaklarda dağınık halde bulunan meseleleri toplayarak hükümlerini açıkladığını belirtmektedir. 1305'te (1888) Fas'ta basılan eser, daha sonra Abdüsselâm Muhammed eş-Şerîf tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır (Beyrut 1404/1984). 3. *Ḳurretü'l-âyn şerhu Varâkâti İmâmi'l-Haremeyn*. İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin fıkıh usulüne dair eserinin şerhi olup Muhammed b. Hüseyin et-Tûnisî'nin *Hâşiye 'alâ Ḳurretü'l-âyn*'i ile birlikte basılmıştır (Tunus 1299, 1310-1312). 4. *Mütemmimîetü'l-Âcurrûmiyye fî 'ilmi'l-'Arabîyye*. İbn Âcurrûmî'nin nahivle ilgili eserinin bir nevi şerhidir. Müellif bu kitabını, *el-Âcurrûmiyye*'nin muhtevasını tamamlayıcı mahiyette ve nahiv ilmine bir giriş olarak hazırladığını belirtmektedir. *Mütemmimîetü'l-Âcurrûmiyye*, Affüddin Abdullah b. Ahmed el-Fâkihî'nin *el-Fevâkihü'l-ceniyye* (Kahire 1298, 1302, 1304, 1306, 1309) ve Muhammed b. Ahmed el-Ehdel'in *el-Kevâkibü'd-dürriyye* (Kahire 1302; Bulak 1312; Beyrut 1410/1990) adlarıyla bu eser yazdıkları şerhlerle birlikte basılmış-

tır. 5. *Tahrîrû'l-makâle fi şerhi Nezâ'iri'r-Risâle*. İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin Mâlikî fihhına dair *er-Risâle*'si üzerine Ebû Abdullah İbn Gâzî'nin hazırladığı *Nezâ'irü'r-Risâle* (*Nazmu müşkilâti'r-Risâle*, bk. Brockelmann, *GAL*, I, 188; *Suppl.*, I, 302) adlı manzum eserin şerhi olup 943 (1537) yılında tamamlanmıştır. Eser Ahmed Sahnûn tarafından neşredilmiştir (Rabat 1988). 6. *Hidâyetü's-sâliki'l-muhtâc li-beyâni fi'l-l-mu'temir ve'l-hâc*. İskenderiye'de el-Mektebetü'l-belediyye'de bir nüshası bulunmaktadır (İrşâdû'l-Mâlikî, nr. 16). Brockelmann, *İrşâdû's-sâliki'l-muhtâc ilâ beyâni'l-mu'temir ve'l-hâc* adlı bir eseri hem Hattâb'a hem de oğlu Yahyâ'ya nisbetle iki yerde zikretmektedir (*GAL*, II, 508; *Suppl.*, II, 537). 7. *Risâle fi ma'rifeti istihrâci evkâti's-salât*. Namaz vakitlerinin herhangi bir alet kullanılmadan tesbit edilmesiyle ilgili bir eserdir. Bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı olan risâle (Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2145/3), astronomi ve ilimler tarihi alanlarında önemli bir kaynak olup bir mukaddime, on bölüm ve bir hâtmeden meydana gelmektedir. 8. *Tefrihu'l-kulûb bi'l-hişâli'l-mükeffire limâ tekademe ve mâ te'uhhara mine'z-zunûb*. 945 (1538) yılında kaleme alınan eser bazı kaynaklarda (Karâfî, s. 230; *İzâhu'l-*

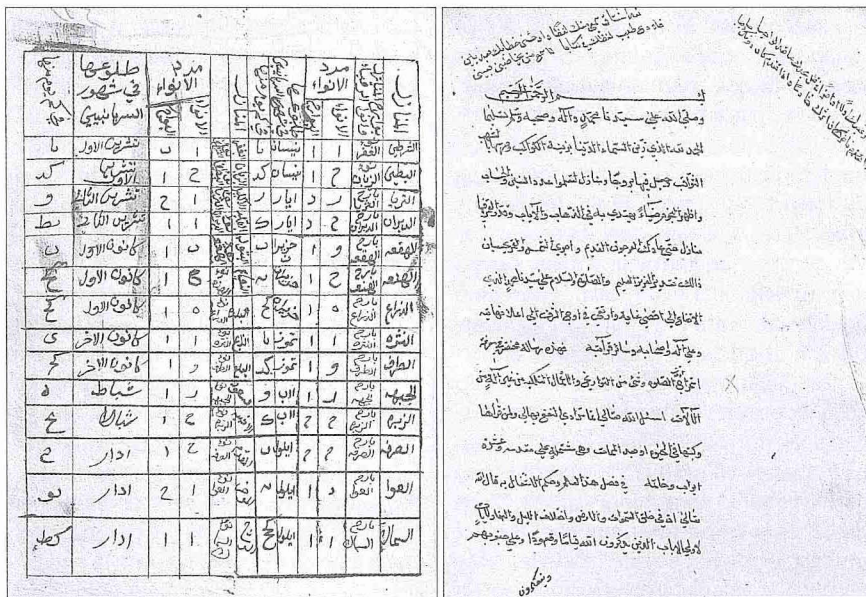
meknûn, I, 301) *Tefricû'l-kulûb* şeklinde de geçmektedir (yazma nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL*, II, 508; *Suppl.*, II, 526). Hattâb'ın bunlardan başka birçok eseri bulunduğu kaynaklarda zikredilmektedir (eserlerinin oğlu Yahyâ tarafından hazırlanan bir listesi için bk. Karâfî, s. 230-231).

BİBLİYOGRAFYA :

Hattâb, *Tahrîrû'l-kelem fi mesâ'ili'l-iltizâm* (nşr. Abdüsselâm M. eş-Şerfi), Beyrut 1404/1984, neşredenin mukaddimesi, s. 7-55; Bedreddin el-Karâfî, *Tevsihu'u'd-Dibâc* (nşr. Ahmed eş-Şüteyvi), Beyrut 1403/1983, s. 229-231; Ahmed Bâbâ et-Tınbüktî, *Neylû'l-ibtihâc (ed-Dibâcû'l-müzhâb* içinde), Kahire 1329-30, s. 337-338; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1628; Serkis, *Mu'cem*, I, 496, 779-780; II, 1432, 1630, 1814-1815; Brockelmann, *GAL*, I, 188; II, 102, 508; *Suppl.*, I, 302; II, 526, 537; *İzâhu'l-meknûn*, I, 183, 233, 234, 301, 304; II, 121, 223, 252, 256, 720; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 242; Zirikî, *el-A'lâm*, VII, 286; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, XI, 230-231; Ali Mustafa el-Mesarrâti, *A'lâm min Tarâblus*, Trablus 1392/1972, s. 140-146; Muhammed b. Hasan el-Hacvî, *el-Fikrû's-sâmi fi lârihi'l-fikhi'l-İslâmî*, Medine 1397/1977, II, 270; Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-bahşi'l-İlmi*, Cidde 1403/1983, s. 350-351; *Ma'a'l-mektebe*, s. 362-363; Muhammed el-Habîb el-Hile, *et-Târîh ve'l-mu'errihûn bi-Mekke*, London 1994, s. 194-195; Muhammed Mahlûf, *Şeceretü'n-nürî'z-zekiyye*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî), I, 269-270.

 FERHAT KOCA

Hattâb'ın *Risâle fi ma'rifeti istihrâci evkâti's-salât* adlı eserinin ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2145/3)

HATTÂBÎ
(الخطابي)
Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî el-Büstî (ö. 388/998)
Muhaddis ve lugatçı.

Receb 319'da (Ağustos 931) Kâbil'e komşu Büst şehrinde doğdu. Asıl adı Hamd olmakla beraber yakın çevresi ona Ahmed diye hitap ettiği için her iki isimle de tanınmış, Hattâbî nisbesini büyük dedesi Hattâb'dan almıştır. Hz. Ömer'in kardeşi Zeyd b. Hattâb'ın soyundan geldiği için bu nisbeyi aldığı ileri sürülmüşse de bu görüş nesep âlimlerince kabul görmemiştir. Hattâbî'nin ailesinin yaşadığı ve kendisinin doğup büyüdüğü Büst şehrinin bir Türk şehri olması, bölge halkının İslâmiyet'le tanışmasından sonra da şehrin müslüman Türkler'in hâkimiyetinde kalması Hattâbî'nin Türk asıllı olduğu kanaatini güçlendirmektedir.

İlk öğrenimine Büst'te başlayan Hattâbî daha sonra Nişâbur, Bağdat, Basra ve Mekke gibi ilim merkezlerini dolaştı. Nişâbur'da Şâfiî mezhebinin Horasan bölgesindeki temsilcisi Muhammed b. Ali Kaffâl eş-Şâşî'den fıkıh dersi aldı. Arap dili ve edebiyatındaki öğrenimini Bağdat'ta Gulâmu Sa'leb'in derslerine devam ederek tamamladı. Hadis ilmini Mekke'de Ebû Saïd İbnü'l-A'râbî; Bağdat'ta Ebû Ali İsmâil b. Muhammed b. İsmâil es-Saffâr, Ebû Amr İbnü's-Semmâk, Ebû Bekir en-Neccâd; Basra'da Ebû Dâvûd'dan *es-Sünen*'i rivayet eden ve İbn Dâse diye tanınan Ebû Bekir Muhammed b. Bekir el-Basrî gibi muhaddislerden tahsil etti. Öğrenimini Mâverâünnehir ve Hicaz'da tamamladıktan sonra 350 (961) yılı civarında Horasan bölgesine döndü. 359 (970) yılına kadar Nişâbur'da kalarak talebe yetiştirdi; bu arada *Garîbû'l-hadis* adlı eserini yazdı. Nişâbur'dan Buhara'ya, oradan Belh'e geçti. Daha sonra Gazne, Fâris, Sicistan gibi şehirlerde ders verdi. Tekrar Büst'e dönerek hayatının sonuna kadar ilmî faaliyetlerine burada devam etti. Lugat âlimi Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî, Hâkim en-Nisâbüri, Ebû Hâmid el-İsferâyîni ve Ebû Zer el-Herevî gibi şahsiyetler onun talebeleri arasında yer aldı. 16 Rebûlâhîr 388 (17 Nisan 998) tarihinde Büst'te vefat etti.

Hattâbî'yi yakından tanıyan Ebû Mansûr es-Seâlîbî, onun Arap dili ve edebiya-